

לכה דודי של המקובל רבי שלמה אלקבץ ומקורותיו

סדר קבלת שבת מצויין בשלוש יצירות יסוד: 'מזמור שיר ליום השבת' — מקרא; 'כמה מדליקין' — משנה; 'לכה דודי' — פיוט. הדירתן של שתי הראשונות למחזור התפילה מובנת, שכן האחת היא מזמורו של יום; והשניה עניינה דיני גר שבת, שהיא מצוות היום הראשונה, ובה נכנסת השבת. 'לכה דודי' הוא יצירה מאוחרת, לעומת שתי הראשונות, ואין להסביר התקבלותה בסדר תפילתן של כל קהילות ישראל אלא בשלושה דברים: קדושת ארץ-ישראל שבה נתחברה; תוכנה הלאומי-דתי: כנסת ישראל, גאולה ומשיח; והיסוד הקבלי שעליו היא מושתתת.

מחברה כנודע הוא ר' שלמה הלוי אלקבץ

(שמו קבוע בראשי המחרוזות), שהיה מגדולי מקובלי צפת בתקופת זוהר¹. הפיוט עשוי מחרוזות כתבנית הסליחה הקדומה. כל מחרוזת היא בת ארבעה טורים: שלושה חוזרים חריזה נפרדת והרביעי חורז בחרוז הפזמון הקבוע בראשה. החרוז — לה המברית את הפזמון והטור האחרון של כל המחרוזות מכון כנגד התיבה 'כלה', המייצגת בפיוט את השבת ואת כנסת ישראל.

ביסוד הפיוט עומד סיפור התלמוד על שני אמוראים מארץ ישראל: ר' חנינא ור' ינאי. ר' חנינא היה מתעטף בבגדים נאים בערב שבת ואומר: 'בואי כלה בואי כלה' (שבת ק"ט א). ר' ינאי היה לובש בגדיו בערב שבת ואומר: בואו ונצא לקראת שבת המלכה (שם). ר' חנינא ור' ינאי חיו בדור הראשון של האמוראים, ושניהם היו תלמידיו של ר' יהודה הנשיא. ומעניין הדבר ששניהם היו תושבי הגליל, מקום צמיחתה ופריחתה של הקבלה בצפת: ר' חנינא דר בצפורי ור' ינאי התגורר בעכברא, השוכנת דרומית לצפת. אלקבץ שאל לפיוטו את מאמרות השניים: את מאמר ר' ינאי קבע בצורת פארפראזה מחרוזת בראש הפיוט; ואת מאמר ר' חנינא בסופו. קריאתו של ר' ינאי היא ציר הסובב בכל הפיוט, משמשת פזמון בכל מחרוזותיו, ואף משמשת לו כחתימה.

פיוט זה שכולו דת ולאומיות צרופות לא חסר בו סממן השאוב מן הספרות הכללית, והוא המאמר 'סוף מעשה במחשבה תחילה' זהו מוטיב שנתגלגל מספרות העולם לבית

1. תקופתו: 1505 לערך — 1575/7.

קטע מלוח מעטר לפיוט 'לכה דודי', אלזס, ראשית המאה הייט

'סדר היום' שמנהגם היה, כשהיו הולכים לקבל שבת לומר ארבעת המזמורים של קבלת שבת, ואחר-כך פזמון אחד או שניים², ואלו הם:

א. לכה דודי לקראת כלה פני שבת נקבלה.

ב. זכור ושמור בדיבור אחד, נתן לנו המלך המיוחד, ה' אחד ושמו אחד לשם ולתפארת ולתהלה.

ג. בואי בשלום עטרת בעלה, וגם בשמחה ובצהלה, תוך אמוני עם סגולה.

תוכן שאר הבתים, שנתפרסמו ב'סדר היום' סובב על יציאת מצרים, קריעת ים סוף ומתן תורה. מה הניע את אלקבץ לייסד פיוט חדש, לאחר שכבר נתחבר פיוט לאותה מטרה ונהג בפועל? יש לשער שדעת המתפללים לא היתה נוחה מהכללת קריעת ים סוף ומתן תורה, שאין להם זיקה ישירה לשבת. ראייה לדבר, שהפזמונים

מדרשה של יהדות ספרד ומשם הגיע לאלקבץ³. ומעניין הדבר שבעל 'חמדת ימים' פירשו על דרך הקבלה: 'הוא סוד המלכות שהיתה גנוזה בעצמותו יתברך'.

בחינת מחרוזות הפיוט, מצד תוכנו, מלמדת על סדר ורציפות: תחילה קבלת שבת על יסוד המסופר בתלמוד; אחריה — מצוות השבת על-פי ציווי התורה בעשרת הדיברות בשני נוסחיהם 'זכור ושמור' (בפיוט הסדר הפוך ברוחק האקרוסטיכון 'שלמה'); מחרוזת שנייה — מעלת השבת; שלישיית — כנסת ישראל שבגלות; רביעית וחמישית — גאולה ומשיח; ששית — בניין הארץ; שביעית — נקם באויבי ישראל; שמינית — ישוב והרחבת תחומין; תשיעית — השבת. נמצא שבדבר שפתח בו סיים. והרי זה מתפארת הפתיחה והחתימה. במחרוזת הראשונה שילב הפייטן, בצד חובת שמירת שבת, את האמונה באל אחד. רצה לומר ששמירת שבת שקולה כנגד ייחוד ה'.

אלקבץ לא יצר פיוטו יש מאין. קדם לו פיוט אחר, שמקצתו נשתלב ב'לכה דודי'. ר' משה בן מכיר, בן אותה תקופה, ששימש ראש ישיבה בעין זיתון הסמוכה לצפת, כתב בספרו

2. הוכחתי זאת במאמר נפרד, הצפה 11.8.89.

3. ח"א מא טור ג.

4. ירושלים תשל"ח, עמ' צו.

5. כהן (עמ' 98) הבין ש'פזמון' הוא פיוט, וסבר ששני השיירים היו ידועים. אבל הכוונה ב'פזמון' היא למחרוזת, ודברי ר' משה בן מכיר מכוונים לשתי מחרוזות ראשונות שעניינן השבת.

שבחרו לאומרים ענינם שבת בלבד. משום כך ייסד אלקבץ 'לכה דודי' משלו, שכולו על השבת, ושיבץ בו את מחזרות קודמו שנהגו כבר בפועל, הוא שסייע להתפשטותו של פיוט אלקבץ. על מנהג היציאה בימים ההם לקבלת שבת למדים מדברי המכירי שכתב: 'וכשיוצא לקבל שבת אם יש עמו חבר או תלמיד שיצא עמו, שיהיה ב' או ג', הוא טוב ויפה, וברוב עם הדרת מלך.⁶ ואם לאו הוא לבדו יעשה אותו.' ר' אברהם גלאנטי, מגדולי המקובלים בצפת, מספר שכל ערב שבת יוצאים לשדה או לעזרת בית-הכנסת ומקבלים שבת, כשכולם לבושים בגדי שבת, ואומרים מזמור 'הבו לה' בני אלילים' (תהילים כט) ופזמון של שבת ואחר-כך 'מזמור שיר ליום השבת'.⁷

האר"י ז"ל היה מקבל שבת פעם בשדה ופעם בביתו. בביתו היה מקיף את השולחן ואומר 'מזמור שיר ליום השבת' עם הפיוט 'לכה דודי'.⁸ ממתי נהגו לומר בארץ-ישראל פיוטו של אלקבץ אין לדעת בדיוק. הסופר התימני ר' זכריה אלצ'אהרי, שביקר בארץ-ישראל באחת משנות ש"כ-ב ש"ח עשה שבת אחת בטבריה. ב'ספר המוסר' שכתב⁹ הוא מתאר תפילת ליל שבת בכית הכנסת הספרדי שבעיר. תפילת ערבית פתחה בקריאת 'כמה מדליקין', ואחריה פרשו על שמע. מכאן שבאותן שנים עדיין לא נהגו בטבריה לקבל שבת בסדר מזמורים, ובפיוט 'לכה דודי'.

עדות אלצ'אהרי מוצאת אישורה בעובדה, שמרן קארו, בן תקופתו של אלקבץ, עדיין אינו מזכירו בחיבוריו.¹⁰ 'לכה דודי' ראה אור ראשונה בספר 'תיקוני שבת'.¹¹ ר' יוסף האן נירלינגן¹² לא נהג לומר בית ראשון 'לכה דודי לקראת כלה', מפני שבימיו לא נהגו לצאת ממקום למקום לקבל את השבת, כפי שנוהגים בארץ-ישראל לצאת לפחות לחצר בית הכנסת. מאותו טעם לא נהג לומר 'לקראת שבת לכו ונלכה'. במקומו אמר 'לכחיני שבת מלכה'.¹³ המחבר מעיר כי 'סדר קבלת שבת שנהוגין בו פה מחדשים מקרוב באו הוא מנהג יפה וטוב'.¹⁴

המנהג לכפול 'בואי כלה' שבע פעמים בחתימתו שורשו בדברי ר' משה מכיר שהעיר, כי 'יש מי שאומר שבע פעמים "בואי כלה", שעולים כמניין שכינה. והכוונה שלא תזוז השכינה מישראל, אף-על-פי שאינם כדאיים שתשכון בתוכם'.¹⁵ שינוי מעניין, שנעשה בפיוט, הוא בתפילת הנקם בגויים, 'והיו למשיסה שוסיך ורחקו כל מכלעין'. במחזור 'תפילות מכל השנה'¹⁶ שונה הנוסח. במקומו נדפס: 'והיו לששון תוגין ולשמחה אבליך'. השינוי נעשה כנראה מאימת הצנזורה. חילוף מטעם אחר נעשה בידי מחבר 'חמדת ימים'. במקום 'התנערי מעפר קומי' נהג לומר 'התקשטי כלה קומי', כדי שלא להעיב על שמחת שבת בהזכרת צער הגלות.¹⁷

היציאה עצמה סגנונה קל ונהיר ואינה זקוקה לפירושים. כבר נכתבו עליה כמה מחקרים כיאות לערכה ולמעמדה. מה שנותר לעשות בה הוא חשיפת מקורותיה בספרות ישראל. חוליה חסירה זו בא למלא מחקר זה. בחינת מקורותיה מגלה שהיא מושתתת על מקרא ומדרש ועל קבלה. המקום שכבשה בסדר התפילה של כל קהילות ישראל הוא למעלה מערכה הפיוט, שכן אלקבץ חיבר בסך הכל שלושה פיוטים,¹⁸ ולא נמנה עם גדולי הפייטנים. מכוח התפשטותה נתחברו לה כמה וכמה לחנים, כל קהילה בטעמה ובנעימתה, ולדבר זה לא זכה שום פיוט אחר. על מעלתה מלמדים גם התרגומים שנעשו לה באנגלית

6. סדר היום, שם, עמ' צה.
7. על-פי שכטר סטדי, פילדלפיה 1938, ח"ב 292.
8. שער הכוונות, סלונקי תרי"ב, דף צז.
9. מהדורות, ירושלים תשכ"ה, מחברת כג, עמ' 261 שר' 13-15; עמ' 262 שר' 19-24.
10. בית יוסף אורח חיים, סי' רסא ושולחן ערוך, שם סעיף ד'.
11. קראקא, ש"ע"ג כנראה.
12. דיון ומורה צדק בפרנקפורט, נפטר בשצ"ז.
13. נוסחו שומר על החרוז והאקרוסטיכון.
14. יוסף אומץ, פרנקפורט תרפ"ח, עמ' 125, סי' תקפ"ח.
15. סדר היום, עמ' 13.
16. פראג 1725.
17. חמדת ימים, ח"א, מא טור ד'.
18. פירושם ראה דירדון, אוצר השירה, כרך ד', לוח הפייטנים, עמ' 475.

ובגרמנית.¹⁹ היינה שילב בשירו 'פרינצעסטין שבת' את פתיחתה וייחסה לר' יהודה הלוי.

אמנות השיבוץ, דהיינו שילוב לשון מקרא בגופו של שיר, נשתכללה בידי משוררי ימי הביניים. פעמים שכוונתם אינה רק למה שנטלו בפועל מן הפסוק וקבעו בשירם, אלא אף להמשכו העולה יפה עם עניין השיר. פתיחת אלקבץ 'לכה דודי' שאולה מן הכתוב 'לכה דודי נצא השדה'.²⁰ השיבוץ הגלוי הוא אמנם 'לכה דודי', אך אין ספק שהפייטן נתכוון גם להמשך 'נצא השדה', שהוא בבחינת שיבוץ נעלם.

את מאמר ר' ינאי שהיה מתעטף בערב שבת ואומר 'בואי כלה'²¹ מפרש רש"י: 'בואי כלה — הכי קרי ליה לשביתת שבת מתוך חביבות'. דומה שכך יש לפרש גם את קריאתו של ר' חנינא 'בואו ונצא לקראת שבת המלכה'. לפי זה אין כאן יציאה וביאה ממש אלא שימוש ספרותי של האנשת דבר מופשט מתוך חיבה יתירה לו. גם הרמב"ם²² הבין את הלשון 'בואו ונצא' כדיבור ולא כמעשה. וכך הוא כותב: 'ומתעטף בציצית ויושב בכוכד ראש, מיחל להקבלת פני השבת, כמו שהוא יוצא לקראת המלך'. מקובלי צפת הפכו את המופשט שבתלמוד למוחש ויצאו לשדות לקבל את השבת.

וכן כותב ר' משה בן מכיר: 'וחכמים הראשונים היו אומרים זה לזה או לתלמידים "בואו ונצא לקראת כלה". וכן ראוי לומר כשיוצא, כדי להוציא בשפתיו. ובאמרו "בואו ונצא", משמע שהיו יוצאים למקום אחר. העניין הוא לצאת לנגד ביתם, למקום אויר — אל הגן או אל החצר, מקום פנוי וראוי להקבלה. אבל לא שיחוייב לצאת חוץ לעיר. והכל לפי האדם ולפי המקום'.²³ וכן סבור מחבר 'חמדת ימים': 'שאין זה דרך השאלה אלא כך הוא ודאי, כי הוא יוצא לקראת המלך והמלכה העליונים'.²⁴ היציאה לשדה קשורה בתפילה. וידוע הדרש בתלמוד: 'יצחק תיקן תפילת מנחה, שנאמר יוצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב'.²⁵ הפיוט

הריהו חלק מן התפילה, ו'סדר קבלת שבת', הכולל 'לכה דודי', נאמר סמוך לתפילת המנחה. ויש לכך משמעות, אם כי ברזו בלבד.

בפירושו 'אילת אהבים'²⁷ ל'שיר השירים' אומר אלקבץ על הפסוק 'לכה דודי נצא השדה':²⁸ 'פה ביארה תנאי עצמי לנבואה והוא ההתבודדות הראוי למי שירצה שיחול עליו השפע הנבואי וז"ש לכה דודי נצא השדה. כי למה שראוי שתתדבק נפשו עם העליונים הרוחניים צריך לבל יטרדהו טרדות מה. ולזה יצא השדה כי שם מקום ההתבודדות'. לפי זה נראה לפרש 'דודי', רעי ואהובי, כפשוטו. והוא ידיד אישי, שהפייטן מזדו להצטרף אליו לקבלת שבת כשדה; ויעיד עליו ריעו במחרות השנייה 'לקראת שבת לכו ונלכה'. אם הראשונה היתה פנייה ליחיד, הרי השנייה היא קריאה לקהל ישראל, ככלל. קריאה זו, החוזרת פעמיים, יש בה ללמד על ערך מצוות קבלת שבת בשדה.

'לקראת' אמור בלשון על שניים, הבאים זה לקראת זה. כך הוא במקרא: 'ויצא משה לקראת חותנו'²⁹, 'וילך עובדיהו לקראת אחאב'.³⁰ וכך הוא בפיוט. במעמד הר סיני אומר הקב"ה לכנסת ישראל: 'צאי נא לקראתי אחותי רעיתי'.³¹ יהודה הלוי המבקש קרבת אלהים מפייט:

דרשתי קרבתך/בכל לבי קראתיך
ובצאתי לקראתך/לקראתי מצאתיך.³²
שמור וזכור בדיבור אחד — מיוסד על
המאמר בתלמוד:³³ 'זכור ושמור בדיבור אחד

19. הראשון — במשקל ובחרוז.

20. שיר השירים ז יב.

21. שבת קט א.

22. הלכות שבת ל ב.

23. סדר היום, עמ' צה.

24. חמדת ימים, ח"א, ס טור ד.

25. ברכות כו ב.

26. בראשית כד סג.

27. לבוב תרמ"ח.

28. שיה"ש ז יב.

29. שמות יח ז.

30. מלכים א יח טז.

31. בן גבירול, אזהרות, פתיחת מצות לא תעשה.

32. 'יה אנה אמצאך', טורים יג-יד.

33. שביעות כ ב.

נאמר. בעל 'חמדת ימים' דורשו: 'סוד זכור ושמור הם בסוד אחד'.³⁴ בקבלה נתפרשו 'זכור ושמור' על השבת ושבת הגדול. והרי לשון ר' בחיי, בפירושו לתורה: 'זכור את יום השבת — הכוונה על שבת הגדול, שהוא מדת יסוד, שמשם נמשכים רמ"ח מצות, רמז בו 'זכור יה' (בגימטריה רמ"ח) והוא יום השבת. וכשהזכיר במשנה תורה 'שמור' הכוונה על השבת הנקראת מקדש והוא הכבוד שמשם נמשכים שס"ה מצות לא תעשה, שהנשים חייבות בכולן. וזהו 'את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו'.³⁵

'אל המיוחד, ה' אחד ושמו אחד' — שיעורו: אל שישאל מיוחדים אותו בפסוק 'ה' אחד ושמו אחד'.³⁶ מיוסד על המדרש: 'הוא אמר לי מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, ואני מיחדת שמו בכל יום פעמים'.³⁷

'לשם ולתפארת ולתהלה' — מקרא הוא בתורה³⁸ וסירוסו נעשה בדוחק החרו. במקורו הוא קילוס, שמקלס הקב"ה את ישראל. וכאן הוא שבת, שמפארים ישראל את המקום בכך, שמייחדים שמו בתפילתם. הדדיות זו תואמת יפה את מאמר המדרש.

כי היא מקור הברכה — ציווי השבת בעשרת הדברות חותם בכתוב 'על כן כרך ה' את יום-השבת'.³⁹ מהי הברכה האמורה בו? חכמים פירשו אותה בפנים שונים: במן, בלבוש, בנר ובאור פניו של אדם.⁴⁰ במדרש דרשו את הכתוב 'ברכת ה' היא תעשיר' על השבת.⁴² אברהם בן עזרא, בפירושו לכתוב, סבור שהכוונה לתוספת החכמה הנאצלת על הנפש ביום זה.

כמה מאמרות בזהר מצביעים על ברכת יום השביעי. 'יום זה מלא ברכות בכל העולמות';⁴³ 'ביום זה שדה תפוחים הקדוש נתברך ומתברכים עליונים ותחתונים'.⁴⁴ 'כל הברכות שלמעלה ושלמטה ביום השביעי תלויות'.⁴⁵ 'כל ששת הימים מתברכים מן היום השביעי'.⁴⁶ ולפיכך — מסיק הזהר — צריך אדם לערוך שולחנו בליל שבת משום ששורות עליו הברכות מלמעלה, וברכה לא תימצא בשולחן ריק'.⁴⁶

מראש מקדם נסוכה — מיוסד על הכתוב 'מעולם נסכתי מראש'.⁴⁷ במקרא מוסכים הדברים

על החכמה, המתפארת שאלהים בראה בתחילת בריאתו. אולם כאן יש לפרש 'נסוכה' נמשחה למלוכה, על-פי הכתוב 'נסכתי מלכי'.⁴⁸ והדבר עולה יפה עם השבת שהיא מלוכה.

מקדש מלך עיר מלוכה — שורשו בדברי אמציה לעמוס הנביא, שלא יוסיף להינבא על בית-אל, כי היא מקדש מלך ובית ממלכה.⁴⁹ אמנם ירבעם העמיד בבית-אל עגלים לעבודה זרה, אך אלקבץ מתייחס לבית-אל המקודשת של יעקב אבינו שבה זכה לגילוי שכינה.⁵⁰ ומן הראוי להזכיר כי 'בית-אל' נדרש על המקדש.⁵¹ 'עיר מלוכה' נאמר במקרא על רבת-עמון, שכבשה יואב.⁵² ואף-על-פי שהשאלה הלשונית מצביעה על כתוב זה לא נתכוון לו הפייטן מן הצד הענייני.

'קומי צאי מתוך ההפיכה' — מרמז על הפיכת סדום ועמורה.⁵³ משל היתה הגלות כארץ סדום, והיהודים המשתעבדים בה משולים ללוט בסדום, והם מצפים לצו משמים, שיאמר להם 'קומו צאו מן המקום הזה'.⁵⁴

'רב לך שבת בעמק הבכא' — נטלו הפייטן מן הכתוב 'עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו'.⁵⁵

34. חמדת ימים, ח"א עמ' מא טור ג.

35. ר' בחיי, יתרו כ ח.

36. דברים ו ד.

37. שיר השירים רבה, על הכתוב 'דודי לי'.

38. דברים כו יט.

39. שמות כ יא.

40. ילקוט שמעוני, ח"א, רמז טז.

41. משלי י כב.

42. בראשית רבה יא א.

43. ח"ג, צד ב.

44. שם, צה א.

45. שמות, פח א.

46. שם, סג ב.

47. שם, שם.

48. תהילים ב ה.

49. עמוס ז יג.

50. בראשית כח יט.

51. ילקוט שמעוני, ח"א, רמז קכ.

52. שמואל ב יב כו.

53. בראשית יט כט.

54. שם, יט ד.

55. תהילים פד ז.

פיוט 'לכה יודי' מתוך 'ספר המפטיר של אוריית', איטליה, 1704

פירשו הפייטן על דרך הדרש. התרגום הארמי, התלמוד⁵⁶ והמדרש⁵⁷ — כולם דרשוהו על הרשעים העוברים בעמקי הגיהנום ומורידין דמעות כמעין. הפייטן הסב אותו על ישראל המתייסרים בגלותם יסורי גיהנום. מחרוזת זו מאחדת בתוכה כמעט את כל הערכים הנשגבים שבאומה: מקדש, מלוכה, כנסת ישראל והקב"ה. 'צאי מתוך ההפיכה. רב לך שבת בעמק הבכא' — בעל 'חמדת ימים' דחה נוסח זה משום שהדיבור אמור כלפי השכינה, 'ואין לאדם לזכור שום עצב ודאגה של עצמו, כל שכן של אהובת נפש שכינה קדישא'.⁵⁸ על כן נהג לומר במקום זה: 'מקדש מלך עיר מלוכה/מאז היתה ראש ממלכה/והיא עתה תתעטר במלכה. והוא יחמול עליך חמלה'.⁵⁹ מכאן שבעל 'חמדת

ימים' הבין את הדיבור כמכוון לשכינה. 'התנערי מעפר קומי' — מכאן ואילך מתרכז הפייטן באומה, שכבר הזכירה במחרוזת הקודמת במלים 'רב לך שבת בעמק הבכא', והוא מעודדה ומנחמה, בדומה לנביאי הנחמה. הכתוב 'ישפילנה ישפילה עד ארץ יגיענה עד עפר'.⁶⁰ נדרש על הגלות. כנגדו 'התנערי מעפר קומי שבי ירושלים' דרשוהו על הגאולה.⁶¹ במחרוזת בולטת השפעת נבואת ישעיה,⁶² והיא עולה מן הלשונות 'התנערי מעפר קומי... לבשי בגדי תפארתך'. הד נוסף ממנה נשמע בכפל הפעלים 'עורי עורי'.⁶³ ובעקבותיו גם 'התעוררי התעוררי'. בלשון הזה מעודד הפייטן לוי אבן אלתבאן, בן דורו של ריה"ל, את כנסת ישראל ב'מאורה' שחבר: 'התנערי מעפר וקומי'.⁶⁴

לפי הזהר⁶⁵ כשיפקד ה' את עמו ויחזיר את כנסת ישראל מגלותה יאמר לה 'קומי מן העפר'. הפסוק בישעיה נדרש בזהר על ימות המשיח ובהדרגה רבה. להלן שתי מובאות: א. 'בגלות אדום יבקש הקב"ה להתכבד בעולם ולבוא הוא בעצמו להקים את המטרונית ולנער אותה מעפר. אוי למי שייקרה לפניו שעה שיאמר 'התנערי מעפר קומי שבי ירושלים'.⁶⁶ ב. 'אמר ר' יוסי עתיד הקב"ה להכריז על כנסת ישראל ולאמר: התנערי מעפר קומי שבי ירושלים. כמי שאוחז ביד חבירו ואומר: 'התנער, קום'. כך הקב"ה יחזיק בה ויאמר 'התנערי, קומי'. אמר לו רבי אחא: וכן כל אותם בני היכל המלך בלשון זה פותחים. וזה שכתוב 'קומי אורי כי בא אורך'.⁶⁷ סמיכות המאמרים של ר' יוסי ור' אחא, ושני הכתובים שדרשו, באו לידי ביטוי בפיוט

56. ערובין יט א.

57. שמות רבה ז ד; ילקוט שמעוני, ח"ב, רמז תחלג.

58. ח"א, מא טור ד.

59. שם, שם.

60. ישעיה כו ה.

61. ראש השנה לא ב.

62. נב א ב.

63. נב א.

64. גולה וסורה, טור ז.

65. בראשית קלד א.

66. שמות ז א.

אלקבץ בשתי מחרוזות סמוכות זו לזו: 'התנערי מעפר קומי', 'קומי אורי'. וקרוב לוודאי שמאמרי הזהור עמדו לנגד עיניו בשעת חיבור פיוטו.

'לכשי בגדי תפארתך עמי' — מרמו על בגדי הקודש שהכהן הגדול משמש בהם במקדש. 'ועשית בגדי קודש לאהרון אחיך לכבוד ולתפארת'.⁶⁸ ב'אהבה', שחיבר לוי אבן אלחבאן, בן דורו של יהודה הלוי, פונה הקב"ה לכנסת ישראל באותו לשון: 'יחידה, לכשי בגדי תפארתך'.⁶⁹ וב'אהבה' אחרת: 'לכשי בת נדיכים בגדי תפארתך ועדיך'.⁷⁰

'בן ישי בית-הלחמי' — דוד מלך היה בעולם הזה ויהיה מלך לעתיד לבוא.⁷¹ באותו לשון מבשר לוי אבן אלחבאן לאומה:

כי נצר לבית הלחמי/צרי אשלח לצריך.⁷²

התעוררי התעוררי' — מחרוזת זו כולה מקראות כלשונם, שסורסו לצורך החריוז: 'התעוררי התעוררי קומי ירושלים';⁷³ 'קומי אורי כי בא אורך';⁷⁴ 'עורי עורי דבורה, עורי עורי דברי שיר';⁷⁵ 'ונגלה כבוד ה';⁷⁶ כתובים הללו נדרשים לימות המשיח. לפי הזהור, לעתיד לבוא יתגלה הקב"ה על בניו והם יראו כבודו עין בעין ככתוב 'ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו'.⁷⁷ ואף-על-פי שלשונות אלו שאובים מן המקרא, אין ספק שלנגד עיני הפייטן עמד אותו מאמר בזוהר הקשור בשבת. 'קול הכרוז יוצא: התעוררו קדושי עליון, התעוררו עם קדוש שנבחר למעלה ולמטה. עוררו שמחה לפני אדוניכם, עוררו שמחה שלימה'.⁷⁸

'קומי אורי' — 'קומי אורי כי בא אורך

— זה אורו של משיח',⁷⁹ ונהורא עמיה שרא⁸⁰ זה מלך המשיח.⁸¹

'מחמת שגרמו לכנסת ישראל להיות שכובה לעפר ונפולה לארץ... משום שהיא שכבה לעפר, והוא צריך להעמיד אותה. זהו שנאמר 'קומי אורי כי בא אורך'.⁸² פסוק זה חותם מאורה של אבן אלחבאן: 'קומי אורי כי בא אורך'.⁸³

'ונבנתה עיר על תלה' — 'אמר לו 'ר' יוסי בן דורמסקית לר' יהודה]: ומה אתה מקיים ונבנתה עיר על תלה.⁸⁴ אמר לו: שאינה עתידה לזוז ממקומה,⁸⁵ אלא מרחבת ועולה מכל צדיה, והגליות באות ונינוחות תחתיה, לקיים מה שנאמר כי ימין ושמאל תפרוצי'.⁸⁶

'ישיש עליך אלהיך כמשוש חתן על כלה' — פסוק הוא.⁸⁷ שהפייטן סירסוהו לצורך החרוז. המדרש מפרט עשרה מקומות במקרא, שישאל נקראו כלה, ואחד מהם הוא הפסוק שלפנינו.⁸⁸ במאמר אחר⁸⁹ דרשו את הכתוב 'ביום חתונתו' — אלו ימי המשיח, שנמשל הקב"ה כחתן, ומשוש חתן על כלה.

'ימין ושמאל תפרוצי' — מחצית ראשונה של המחרוזת מיוסדת על שני כתובים בישיעה 'כי ימין ושמאל תפרוצי'.⁹⁰ ואת אלהי ישראל יעריצו'.⁹¹ הכתוב הראשון נדרש בשיר השירים רבה:⁹² 'עתידה ירושלים להיות מתרחבת בכל צדיה'. ואין אלקבץ הראשון שפורט על נימה זו לימי הגאולה. ר' יהודה הלוי מנחם את כנסת ישראל אותו פסוק: הוחילי ישע ואל תערוצי/כי ימין ושמאל תפרוצי'.⁹³

'על יד איש בן פרצי' — מקביל לדיבור

הקודם 'על יד בן ישי בית הלחמי'. במדרש דרשו את הכתוב 'ראיתי בן ישי בית הלחמי'.⁹⁴ וכיון שעמד פרץ נעשו 'תולדות' שלו מלא שהמשיח עומד ממנו.⁹⁵ 'תולדות' כתיב מלא. 'ונשמחה ונגילה' שורשו בכתוב 'נגילה ונשמחה בך'.⁹⁷

'בואי בשלום עטרת בעלה' — 'אשת חיל עטרת בעלה'.⁹⁸ דרשוהו בזוהר: 'אשת חיל' זו כנסת ישראל. בעלה זה הקב"ה.⁹⁹ ובמאמר אחר¹⁰⁰ קובע הזהור כי כנסת ישראל היא בן זוגה של שבת. ר' אלעזר דורש את ה"א הידיעה שנאמרה ב'יום הששי'.¹⁰¹ ולא נאמרה בשאר ימים, לפי שבו 'מזדמנת המטרונת להתקין שולחן למלך. ועל כן מצויים בו שני חלקים: אחד ליומו ואחד לתיקון של שמחת המלך במטרונת. ואותו לילה הוא שמחת המטרונת במלך וזיווג שלהם'.¹⁰²

גם בשמחה ובצהלה' — כפל לשון כנגד 'ונשמחה ונגילה' שבמחרוזת הקודמת. הדגשה יתירה זו לא תובן אלא לאור השמחה שהזהור קושר בשבת, בכמה וכמה מאמרים. אבל כבר המדרש רואה בשמחה את ייעודה של השבת. 'יום השביעי בחר בו הקב"ה וקידשו לשמו וחמדת ימים קראו... והנחילו לעמו ישראל שלא יהיה צער במחנותם, כי לשמחה גדולה אלהים נתנו לנו'.¹⁰³ לפי הזהור 'קול כרוז יוצא [ואומר]:

94. שמואל א טו יח.
95. שמות רבה ל ב.
96. רות ד ח.
97. שיר השירים א ד.
98. משלי יב ד.
99. ויקרא מב ב.
100. שם, רלו ב.
101. בראשית א לא.
102. שמות סג ב.
103. מדרש עשרת הדברות, דיבור רביעי.
104. שמות פט א.
105. ח"ג, צד ב.
106. שם, קה א.
107. ישעיה יד ג — שמות פט א.
108. שמות רד א.
109. תיקוני זוהר פו א.
110. שמות מז א.
111. שם, פח ב.
112. שמות יט ה.
113. ילקוט שמעוני, שמות רמז רעו.

81. דניאל ב כב.
82. זוהר ויקרא פט א.
83. לבש הוד, טור 25.
84. ירמיה ל יח.
85. ישעיה נד ג. ילקוט, ח"א, תשצב; ח"ב, תעב.
86. ישעיה סב ה.
87. שיר השירים רבה ד י; דברים רבה ב לו; ילקוט שמעוני, ח"ב, רמז תקו.
88. ילקוט שמעוני, ח"ב, תתקפח.
89. שיר השירים ג יא.
90. נד ג.
91. כט כג.
92. יפה מה טובו, טורים ו-ז.

התעוררו עם קדוש... עוררו שמחה לפני אדוניכם. עוררו שמחה שלמה'.¹⁰⁴

להלן מספר מאמרים מן הזהור על השמחה בשבת:

א. יום זה — שמחת עליונים ותחתונים. הכל שמחים בו.¹⁰⁵

ב. יום זה שמחה הוא למעלה ולמטה. שמחת כל השמחות. שמחה שכל אמונה נמצאת בה.¹⁰⁶

ג. כל שומרי התורה הנחים מנוחה שלמה ומשתכחים מכולם כל הכעסים, כל הדינים וכל העבודות הקשות, כמו שנאמר 'ביום הניח ה' לך מעצבך ומרגוזך ומן העבודה הקשה'.¹⁰⁷

ד. באותה נשמה יתירה שוכחים כל עצב וחימה ולא תימצא לבד מחרדה למעלה ולמטה.¹⁰⁸

ה. אם הוא עצוב בחול יהא שמח בשבת.¹⁰⁹

ו. זכאים הם ישראל, שהקב"ה חפץ בהם... ומתוך אהבתם קירב אותם אליו... ונתן להם השבת, שהיא מקודשת מכל שאר ימים, ונוח בה מכולם, ושמחת הכל.¹¹⁰

והמסקנה: 'אוי לו לבן אדם, שאינו משלים שמחת המלך הקדוש. ומהי שמחתו? אלו שלוש סעודות אמונה, סעודות שאברהם יצחק ויעקב כלולים בהן. וכולן שמחה על שמחה'.¹¹¹

'אמוני עם סגולה' — מיוסד על הפסוק במתן תורה 'והייתם לי סגולה מכל העמים'.¹¹² המדרש פירש משמעות 'סגולה': 'שתהיו פנויים לי ועוסקין בדברי תורותי ולא תהיו עוסקין בדברים אחרים'.¹¹³

ביבליוגרפיה

אבן חבאן — שירי לוי אבן אלחבאן, מהדורת דן פגיס, ירושלים, תשכ"ח.

אייזנשטיין י"ד — אוצר דינים ומנהגים, ניו-יורק תרפ"ב עמ' 193.

ארנד אהרן — החלפת הניגון בפיוט 'לכה דודי', סיני, קיא תשנ"ג, עמ' צג-צד.

בוק יעקב — עיונים בלכה דודי, סיני, קב תשמ"ח, עמ' קפג-קצו; קב תשמ"ט, עמ' רל-רלד.

הלוי יהודה — דיואן ר' יהודה הלוי, מהדורת ח' בראדי, ברלין 1911-1901.

כהן יצחק יוסף — סדר קבלת שבת ופזמון לכה דודי, מקורות וקורות, ירושלים תשמ"ב עמ' 87-91.

Sack Bracha - The Mystical Theology of Solomon Alkabez. אוניברסיטת ברנדייס תשל"ז, עמ' 184-191.